অধ্যায় ১০ ঃ মহিলা আৰু শিক্ষা

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ পাঠ্যসূচী সাৰাংশ (curriculum content)
১০.৪ শিক্ষা অর্ধসমাপ্ত কৰা লোক (Dropouts)
১০.৫ শিক্ষাৰ নেতিবাচক সম্ভাৱনীয়তা (Negative capability in education)
১০.৬ শিক্ষাৰ আদর্শসমূহ
১০.৭ কাৰিকৰী শিক্ষা
১০.৮ মহিলাৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত দেখা দিয়া শেহতীয়া প্রৱণতা
১০.৯ শিক্ষাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত সমিতি তথা আয়োগসমূহ
১০.১০ প্রাপ্তবয়স্কৰ স্বাক্ষৰতা আৰু মহিলাসকলৰ উন্নয়নৰ বাবে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা
১০.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১০.১২ অধিক জানিবলৈ
১০.১৩ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১০.১৪ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- পাঠ্যসূচী সাৰাংশ (curriculum content), শিক্ষা অর্ধসমাপ্ত কৰা লোক (Drop-outs) আৰু শিক্ষাৰ নেতিবাচক সম্ভাৱনীয়তা (Capability) সম্পর্কে বুজ ল'ব
- শিক্ষা তথা কাৰিকৰী শিক্ষাৰ আদর্শ সম্পর্কে অৱগত হ'ব
- মহিলাসকলৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত দেখা দিয়া শেহতীয়া প্রৱণতাসমূহৰ বিষয়ে জানিব
- শিক্ষাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত সমিটি তথা আয়োগসমূহৰ বিষয়ে জানিব
- প্রাপ্তবয়স্কৰ স্বাক্ষৰতা আৰু মহিলাসকলৰ উন্নয়নৰ বাবে হাতত লোৱা অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা ব্যৱস্থাসমূহৰ বিষয়ে জানিব।

১০.২ পৰিচয়

ঊনবিংশ শতিকাৰ মাজভাগলৈ ছোৱালী তথা মহিলাসকলক কেৱল পৰম্পৰাগত ঘৰুৱা কাম-কাজৰ বাবে শিক্ষা দিয়া হৈছিল। এতিয়া সময় বাগৰাৰ লগে লগে সমাজত মহিলাসকলৰ ভূমিকা আৰু স্থিতিৰ ক্ষেত্ৰত পৰিৱৰ্তন অহা দেখা গৈছে। ল'ৰা আৰু পুৰুষসকলক শিক্ষিত কৰাৰ নিচিনাকৈয়ে ছোৱালী তথা মহিলাসকলৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰতো অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰা দেখা গৈছে। সাম্প্ৰতিক সময়ত পিতৃ-মাতৃসকলে লিংগ সমতা অবিহনে নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ ইচ্ছা আকাংক্ষাবোৰ পূৰণ কৰাৰ হাবিয়াস ৰাখে। শিক্ষিত মহিলাসকলে সদায় নিজস্ব অসামৰিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক অধিকাৰসমূহ অনুশীলনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা সমাজত মহিলাসকলৰ সামগ্ৰিক পৰিস্থিতি উন্নত হোৱাৰ সম্ভাৱনা বেছি। ২০১১ চনৰ লোকপিয়ল অনুসৰি ভাৰতত মহিলাৰ স্বাক্ষৰতাৰ হাৰ ৬৫.৪৬ শতাংশ আৰু সেয়েহে ভাৰতত মহিলাৰ শিক্ষাৰ বিষয়টো এতিয়াও এক গভীৰ আলোচনাৰ বিষয়। ভাৰতৰ এই হাৰ এতিয়াও পৃথিৱীৰ ৭৯.৭ শতাংশ গঢ় হাৰতকৈ বহুত তলত। বৰ্তমান স্কুলীয়া শিক্ষা এক ধৰণৰ আদৰ্শ হৈ পৰিছে আৰু ৩ বছৰ বয়সৰ পৰাই প্ৰতিটো শিশুৱে যিকোনো ধৰণৰ স্কুলীয়া শিক্ষা আৰম্ভ কৰে। কিন্তু বহুতো অঞ্চলত যদি শিশুটো ছোৱালী হয় তেন্তে তেনে শিশুৰ শিক্ষা আহৰণৰ ক্ষেত্ৰত ভিন্ন বাধাৰ সৃষ্টি কৰা দেখা যায়। ভাৰতৰ বহু অংশত এতিয়াও মহিলাৰ শিক্ষাৰ বিষয়টো এক অদৰকাৰী তথা নিষ্ফল কাৰুণ্য (inefficient indulgence) হিচাপে গণ্য কৰা হয়। এফালে য'ত কেৰালাই ৯২.০৭ শতাংশ মহিলা স্বাক্ষৰতাৰ হাৰ সহ মহিলা শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত শীৰ্ষস্থানত আছে, সেই সময়ত বিহাৰে ৫১.৫০ শতাংশ মহিলা স্বাক্ষৰতাৰ হাৰসহ সৰ্বনিম্ন স্থান দখল কৰিছে। আনহাতে, কেৰালাৰ সৰ্বমুঠ স্বাক্ষৰতাৰ হাৰ ৯৪ শতাংশ হোৱাৰ বিপৰীতে বিহাৰৰ সৰ্বমুঠ স্বাক্ষৰতাৰ হাৰ মাত্ৰ ৬১.৮০ শতাংশ।

মহিলা শিক্ষাৰ ধাৰণাটোৱে তেনে সকলোবোৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাক বুজায় যাৰ দ্বাৰা মহিলা আৰু ছোৱালীবোৰে জ্ঞান তথা অৰ্হতা আহৰণ কৰিব পাৰে। সাধাৰণ শিক্ষা, স্কুল-কলেজীয়া শিক্ষা, কাৰিকৰী আৰু প্ৰযুক্তিগত শিক্ষা, বৃত্তিগত অৰ্হতাযুক্ত শিক্ষা, স্বাস্থ্য শিক্ষা ইত্যাদি মহিলা শিক্ষাৰ ধাৰণাটোৰ অন্তৰ্গত। মহিলা শিক্ষাৰ ধাৰণাটোৱে আনুষ্ঠানিক শিক্ষা আৰু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা সাঙুৰি লয়। মহিলাসকল সু-শিক্ষিত হ'লে সমাজৰ হকে অধিক বৰঙণি আগবঢ়াব পাৰে। শিক্ষিত মহিলাসকলে সমাজ-অৰ্থনৈতিক পৰিৱৰ্তন আনিব পাৰে। ভাৰতকে ধৰি প্ৰায় সকলোবোৰ গণতান্ত্ৰীয় ৰাষ্ট্ৰৰ সংবিধানে মহিলা-পুৰুষ উভয়কে সমান অধিকাৰ দিয়ে। বৰ্তমান প্ৰাথমিক শিক্ষা এক সংবিধান স্বীকৃত মৌলিক অধিকাৰ। যেতিয়া এগৰাকী ছোৱালী অথবা মহিলা নিজৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে নিশ্চিত হয়, তেতিয়াহে বহল অৰ্থত এখন সমাজৰ বহনক্ষমতা (sustainability) নিশ্চিত হয়। সেয়েহে, মহিলা শিক্ষাৰ গুৰুত্ব অনুধাৱন কৰি, চৰকাৰ তথা বহুতো বে-চৰকাৰী সংগঠনে সময়ে সময়ে মহিলা শিক্ষাৰ প্ৰসাৰৰ বাবে বহুতো প্ৰকল্প হাতত লৈ আহিছে। ইয়াৰ উপৰি মহিলা সবলীকৰণৰ বাবে বিভিন্ন স্বাক্ষৰতা আঁচনিও হাতত লোৱা হৈছে।

১০.৩ পাঠ্যসূচী সাৰাংশ (Curriculum content)

সামাজিক লিংগ হ'ল এক প্ৰকাৰৰ সামাজিক সৃষ্টি (social construct) যিয়ে সকলো সমাজ ব্যৱস্থাতে ল'ৰা-ছোৱালী, পুৰুষ আৰু মহিলাৰ দৃষ্টিভংগী, ভূমিকা, দায়িত্ব আৰু ব্যৱহাৰিক গাঁথনিৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়। ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষাভিত্তিক গৱেষণা আৰু প্ৰশিক্ষণ পৰিষদৰ (National Council of Educational Rescarch and Training) লেখিয়া আগশাৰীৰ ৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠনে প্ৰস্তুত কৰা বিদ্যালয় ভিত্তিক পাঠ্যসূচী সংৰচনাটো (Framework) শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা লিংগভিত্তিক বিষয়সমূহ প্ৰতিফলিত হয়। এই ক্ষেত্ৰত,১৯৭৫, ১৯৮৮,২০০০ আৰু ২০০৫ চনৰ পাঠ্যসূচী সংৰচনাসমূহতে শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা সামাজিক লিংগ ভিত্তিক বৈষম্যৰ ওপৰত মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰিবলৈ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছে। ইতিমধ্যে শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা সামাজিক লিংগ ভিত্তিক বিষয়সমূহ সংহত কৰিবলৈ যথেষ্ট পদক্ষেপ হাতত লোৱা হৈছে যদিও, গোলকীয়কৰণ, উদাৰকৰণ (liberalization) আৰু তথ্য প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ প্ৰসাৰে শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা সামাজিক লিংগ ভিত্তিক বৈষম্যৰ বিষয়টো এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্যসূচী হিচাপে পুৰ্ণ বিবেচনা কৰিবৰ বাবে আহ্বান জনাইছে।

বৰ্তমান পৰিয়াল, সম্প্ৰদায়, স্কুল, কৰ্মস্থান ইত্যাদি সামাজিক লিংগ সম্পৰ্কৰ ওপৰত দেখা দিয়া পৰিৱৰ্তিত দৃষ্টিভংগী, বিশ্বাস তথা ব্যৱহাৰিক গাঁথনিৰ ওপৰত সংক্ৰিয়ভাৱে মনোনিৱেশ কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তা বৃদ্ধি পাইছে। সামাজিক লিংগ ভিত্তিক বিতৰ্ক আৰু আলোচনাসমূহ শিক্ষা ব্যৱস্থা গণতান্ত্ৰীয়কৰণৰ (democratizing) অত্যাধিক (overarching) চিন্তনীয় বিষয়টোৰ পৰিসৰতে কাৰ্য্যকৰী (operationalize) হ'ব লাগে। এই প্ৰসংগত, শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা সামাজিক লিংগভিত্তিক বাধাসমূহ দূৰ কৰিবলৈ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰৰ দ্বাৰা বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন সাংবিধানিক চৰ্ত তথা প্ৰতিশ্ৰুতি, আঁচনি, নীতি আৰু পৰিকল্পনা হাতত লোৱা হৈছে।

পাঠ্যসূচী হ'ল আমাৰ দেশজুৰি প্ৰচলিত ভিন্ন স্কুলীয়া ব্যৱস্থাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। ইয়াক শ্ৰেণীকক্ষৰ ভিতৰত আৰু বাহিৰত সংঘটিত হোৱা সকলো ধৰণৰ কাৰ্য-কলাপৰে এক অপৰিহাৰ্য অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। পাঠ্যসূচী সেইবোৰ সামাজিক ৰীতি, আদৰ্শ, বিশ্বাস আৰু ব্যৱহাৰৰ সৰবৰাহৰ ক্ষেত্ৰত জড়িত যিবোৰ প্ৰচলিত সামাজিক তথা সাংস্কৃতিক বিশ্বাস (ethos) সমূহ সবল কৰে নতুবা সেইবোৰৰ ওপৰত প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰে। সামাজিক লিংগভিত্তিক সম্পৰ্কৰ প্ৰসংগত, পাঠ্যসূচীয়ে হয়তো লিংগসমূহৰ মাজত দেখা দিয়া ক্ষমতা ভিত্তিক বৈষম্য চিৰস্থায়ী কৰে (perpetuate) নতুবা এনে বৈষম্যৰ যথাৰ্থতাৰ ওপৰত প্ৰশ্ন কৰাৰ বাবে নতুন প্ৰক্ৰিয়াৰ উদ্ভৱ হোৱাত সহায় কৰে আৰু তাৰ দ্বাৰা ই শিক্ষা আৰু প্ৰচলিত প্ৰথাসমূহত সামাজিক লিংগ ভিত্তিক সমতাৰ ওপৰত প্ৰযোজ্য নীতিসমূহৰ মাজত থকা বিৰোধাভাস (paradox) আলোচনা কৰা এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সমকৰণীকৃত (equalizing) অভিকৰণ (agency) হিচাপে স্বীকৃত হয়। এক গোপন পাঠ্যসূচীৰ সফলতাৰ আঁৰত থকা শিক্ষা আঁহৰণৰ বিভিন্ন দিশসমূহ হ'ল — অনুশীলন, কাৰ্যপদ্ধতি, নিয়মাৱলী, সম্পৰ্ক আৰু বিভিন্ন ধৰণৰ বিদ্যালয়ত প্ৰচলিত গাঁথনি

ইত্যাদি। অনিচ্ছাকৃত শিক্ষাগ্রহণৰ দিশসমূহ শিক্ষামূলক প্রশাসনিক বিষয়া, শিক্ষক, সতীর্থ আৰু অন্যান্য কার্যকর্তাৰ সৈতে হোৱা আন্তঃক্রিয়াৰ ফলত উদ্ভৱ হয় আৰু এনে আন্তঃক্রিয়াই সামগ্রিক ব্যক্তিত্ব বিকাশত এক সংকীর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

পাঠ্যসূচীয়ে, সেয়েহে শিক্ষক, শিক্ষার্থী, বিষয় -বস্তু আৰু বিদ্যালয় তথা সমাজৰ সমাজ-সংস্কৃতিক পৰিৱেশৰ (milieu) মাজত এক অবিৰত আন্তঃক্রিয়াৰ প্রক্রিয়া সংলগ্ন কৰে। এই প্রক্রিয়াটো এক নির্দিষ্ট সময়ত সমাজ এখনৰ সমাজ-সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা, ৰাজনৈতিক আদর্শ, জীৱন দর্শন আৰু সামাজিক প্রয়োজনীয়তাসমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নির্ধাৰিত হয়। পাঠ্যসূচীৰ প্রসংগত, বিশেষকৈ সামাজিক লিংগ সমতাৰ প্রশ্নটোৰ সন্মুখীন হোৱাৰ ক্ষেত্রতেই এই প্রক্রিয়াটোৰ যথার্থতা পোৱা যায়। এখন সমাজত এক নির্দিষ্ট সময়ত মহিলাসকলে লাভ কৰা শিক্ষা আহৰণৰ সুযোগ সদায় সমাজখনত মহিলাসকলে পালন কৰা সামাজিক ভূমিকাৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হৈ আহিছে। সেয়েহে, বর্তমান দেশত প্রচলিত পাঠ্যসূচী আর্হিটোৰ বিকাশৰ ঐতিহাসিক পূর্বসূৰী (anticendents) বিচাৰি উলিওৱাটো যথেষ্ট প্রয়োজনীয়। অন্য এটা উল্লেখযোগ্য বিষয় হ'ল, পাঠ্যসূচীৰ প্রসংগত, সামাজিক লিংগ সম্বন্ধীয় প্রশ্নটোৰ ওপৰত হোৱা আলোচনাবোৰ শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰ যেনে, প্রাথমিক, মাধ্যমিক আৰু তৃতীয়ক (tertiary) আদিৰ সৈতে জড়িত। ইতিমধ্যে এক সাধাৰণ বুজাপৰা আছে যে প্রাথমিক স্তৰত কোনো ধৰণৰ পৃথকীকৃত (differentiated) পাঠ্যসূচীৰ প্রয়োজন নহয়। কিন্তু পৃথকীকৃত পাঠ্যসূচীৰ প্রয়োজনীয়তা আটাইতকৈ বেছিকৈ অনুভৱ কৰা হৈছে শিক্ষাৰ মাধ্যমিক স্তৰটোত; যিটো স্তৰত ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক সমাজত তেওঁলোকৰ বয়স্ক ভূমিকাসমূহৰ বাবে প্রস্তুত কৰা হয়। উচ্চতৰ স্তৰত, যদিও পাঠ্যসূচীবোৰ পৃথকীকৰণ কৰা নহয় আৰু ছোৱালীবোৰে বিভিন্ন বিষয় বাছনি কৰাৰ সুযোগ পায়; তথাপি এই স্তৰটোতো সামাজিকী কৰণৰ ভূমিকাৰ মূলনীতিটোৱে প্রাধান্য পায় আৰু সেয়েহে বেছিভাগ ছোৱালীয়ে শিক্ষকতাৰ দৰে পৰম্পৰাগত বিষয়সমূহ বাছনি কৰাৰ প্রৱণতা দেখা যায়। ভাৰতত পৌৰাণিক বেদৰ (vedic) সময়ছোৱাৰ পৰাই ল'ৰা-ছোৱালীৰ সার্বজনীন (universal) শিক্ষাৰ এক পৰম্পৰা চলি আহিছে। দুর্ভাগ্যবশতঃ, পৰৱর্তী সময়ত আর্যসকল আৰু অনার্য (non-Aryan) সকলৰ মাজত হোৱা সাংস্কৃতিক সম্মিলন তথা সামাজিক পৰিৱর্তনৰ ফলস্বৰূপে এই সার্বজনীন শিক্ষাৰ পৰম্পৰাটো প্রায় সম্পূর্ণৰূপে নোহোৱা হৈ যায়। মধ্যযুগীয়া সময়ছোৱালৈ, ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ ব্যৱস্থাটো ক্রমান্বয়ে স্থবিৰ হৈ যায় আৰু পর্দা ব্যৱস্থাৰ (purdah) আগমনে ছোৱালীৰ শিক্ষা তথা স্বাধীনতাৰ ক্ষেত্রত ভয়ংকৰ প্রভাৱ পেলায়। ব্রিটিছৰ সময়ছোৱাত, খ্রীষ্টান ধর্মযাজকসকলৰ প্রচেষ্টা আৰু বিভিন্ন সমিতি তথা আয়োগৰ পৰামর্শ মর্মে মহিলাৰ শিক্ষাৰ শোচনীয় অৱস্থাটো কিছু পৰিমাণে উন্নত হয়। কিন্তু ব্রিটিছৰ প্রচেষ্টাটো এক নির্বাচনাত্মক পৃথকীকৃত পাঠ্যসূচীৰ ওপৰত কেন্দ্রীভূত আছিল যাৰ ফলত সমাজত খণ্ডিতকৰণ পৃথকীকৰণৰ আভাস ঘটিছিল। ভাৰতৰ প্রাক-স্বাধীন সময়ছোৱাৰ মহিলাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটো মূল্যাঙ্কন কৰিলে দেখা যায় যে সেই সময়ৰ মহিলাৰ শিক্ষাৰ সমস্ত ধাৰণাটো গৃহিনী তথা মাতৃ হিচাপে থকা মহিলাৰ

ঘৰুৱা ভূমিকাৰ সৈতে প্রত্যক্ষভাৱে জড়িত আছিল। শিক্ষা ব্যৱস্থাটো ল'ৰাবোৰক চাকৰিৰ বাবে প্রশিক্ষণ দিয়াৰ উদ্দেশ্যেৰে গঢ়ি তোলা হৈছিল আৰু যিহেতু ছোৱালীবোৰক ঘৰৰ বাহিৰত কাম কৰাৰ সুবিধা দিয়া হোৱা নাছিল, পাঠ্যসূচীখন এনেদৰে সাজি উলিওৱা হৈছিল যাতে ই মহিলাসকলৰ সামাজিক ভূমিকাৰ সৈতে খাপ খায়। এই ধৰণেই কিছুমান নাৰীসুলভ বিষয় যেনে স্বাস্থ্যবিজ্ঞান (hygiene), সুচিকর্ম (needle work), সংগীত, গৃহ বিজ্ঞান ইত্যাদি উদ্ভৱ হয়। আনহাতে, পদার্থ বিজ্ঞান, ৰসায়ন বিজ্ঞান আৰু গণিতৰ দৰে বিষয়সমূহ পুৰুষসুলভ বিষয় হিচাপে পৃথক হৈ যায়। সেই মর্মে, ল'ৰা আৰু ছোৱালীবোৰক তেওঁলোকৰ নিজস্ব সামাজিক ভূমিকা তথা আচাৰ-ব্যৱহাৰ পালনৰ বাবে প্রস্তুত কৰি তুলিবলৈ পৃথক পৃথক বিদ্যালয় স্থাপন কৰা হয়। সামাজিক ভূমিকা পালনৰ উদ্দেশ্যটোৰ বাহিৰেও, পাঠ্যসূচীত অন্তর্ভুক্ত বিষয়বস্তুৰ বাঁছনিৰ বাবে শিক্ষাৰ স্তৰটোৱে অন্যতম গুৰুত্বৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। প্রাথমিক স্তৰত, যদিও এক পৃথকীকৃত পাঠ্যসূচীৰ প্রয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰা নহয়, এই ক্ষেত্রত মাধ্যমিক স্তৰত এক সম্পূর্ণ দ্বিখণ্ডীকৃত পাঠ্যসূচী প্রণয়ন কৰা হয়। উচ্চতৰ স্তৰসমূহত, যদিও নীতিগতভাৱে পাঠ্যসূচীৰ ক্ষেত্রত কোনো পৃথকীকৰণৰ উল্লেখ নাথাকে, তথাপি সামাজিক আদর্শৰ ধাৰণাটোৱে মহিলাসকলৰ বাছনিৰ ক্ষেত্রত যথেষ্ট প্রভাৱ পেলায়। যাৰ ফলস্বৰূপে উচ্চতৰ স্তৰত বেছিভাগ মহিলাই পৰম্পৰাগত বিষয়সমূহ বাছনি কৰে।

১৯৬১ চনত ৰাষ্ট্রীয় মহিলা শিক্ষা পৰিষদে (National Council for Women's Education) গঠন কৰি দিয়া হানছা মেহতা সমিতিখনৰ (Hansa Mehta Committee) জৰিয়তে বর্তমান বিদ্যালয় ভিত্তিক শিক্ষাত প্রচলিত পাঠ্যসূচীৰ প্রকাৰটোৱে গুৰুত্ব লাভ কৰে আৰু দেশৰ প্রচলিত পৰিস্থিতিত মহিলাসকলৰ ব্যক্তিগত তথা সামাজিক প্রয়োজনসমূহৰ প্রসংগত পাঠ্যসূচীখনৰ আনুসাঙ্গিকতাৰ বিষয়টোৱেও গুৰুত্ব লাভ কৰে। হানছা মেহতা সমিতিৰ প্রধান বৈশিষ্ট্য এইটোৱে আছিল যে সমিতিখনৰ মতে এগৰাকী মহিলাই মাতৃ অথবা গৃহিনী হিচাপে তেওঁৰ ভূমিকাত বাধা নোহোৱাকৈ নিজৰ ইচ্ছা অনুযায়ী বৃত্তি (Career) বাছনি কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰি, আয়োগ (১৯৬৪-৬৬) নামেৰে প্রখ্যাত ভাৰতীয় শিক্ষা আয়োগৰ পৰামর্শ মর্মে পাঠ্যসূচীৰ ক্ষেত্রত লিংগ সমতাৰ ধাৰণাটোৱে এক চমকপ্রদ অগ্রগতি লাভ কৰে। কোঠাৰি আয়োগ (১৯৬৪-৬৬) খনে ৰাষ্ট্র-গঠনত ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ গুৰুত্ব তথা প্রয়োজনীয়তাও অনুধাৱন কৰে।

ৰাষ্ট্রীয় শৈক্ষিক গৱেষণা আৰু প্রশিক্ষণ পৰিষদে (National Council of Educational Rescarch and Training) (NCERT) ইয়াৰ পাঠ্যসূচী সম্বন্ধীয় কর্মৰাজিৰ পুনৰ সঞ্চালনৰ জৰিয়তে চনৰ পৰৱর্তী সময়ছোৱাত বহুতো অধ্যয়ন আৰু আলোচনা চলায় আৰু তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এক পাঠ্যসূচী অধিকৰণ (curriculum framework) প্রস্তুত কৰি উলিয়ায়। ইয়াকে অনুসৰণ কৰি ১৯৮৮ চনৰ এন চি ই আৰ টি (NCERT) এ ৰাষ্ট্রীয় পাঠ্যসূচী অধিকৰণ (National Curriculum Framework) প্রস্তুত কৰে। ২০০৫ চনৰ ৰাষ্ট্রীয় পাঠ্যসূচী অধিকৰণটো 'বোজাবিহীন শিক্ষা,১৯৯৩ (Learning Without Burden, 1993) শীর্ষক ৰিপোর্টটোৰ ভিত্তিত

প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল। যি নহওক, পাঠ্যসূচী প্ৰণয়নৰ ক্ষেত্ৰত আৰু ২০০৫ চনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় পাঠ্যসূচী অধিকৰণৰ ভিত্তিত, ৰাষ্ট্ৰীয় শৈক্ষিক গৱেষণা আৰু প্ৰশিক্ষণ পৰিষদে (NCERT) যি এক বৃহৎ প্ৰচেষ্টা হাতত লৈছিল সেয়া কিন্তু এতিয়াও ৰাজ্যিক চৰকাৰ আৰু ব্যক্তিগত প্ৰকাশকবোৰৰ পাঠ্য-পুথি উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়াসমূহত প্ৰতিফলিত হোৱা নাই।

দেখা গৈছে যে, এন চি ই আৰ টিৰ (NCERT) নতুন পাঠ্যক্ৰম আৰু পাঠ্য-পুথিসমূহে সামাজিক লিংগ ভিত্তিক বৈষম্যৰ ক্ষেত্ৰত এক প্ৰতিকাৰমূলক স্থিতি লোৱাৰ পৰিৱৰ্তে এক সক্ৰিয় (proactive) আৰু বিশ্লেষণীয় স্থিতি লয়। বহুতে যুক্তি দৰ্শাই যে এনে পাঠ্যক্ৰম আৰু পাঠ্য-পুথিসমূহে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সম্পৰ্কসমূহ এনেদৰে পুনৰধ্বনিত (rearticulate) কৰে যাতে ইয়াৰ দ্বাৰা শিক্ষক তথা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে মহিলাৰ উপস্থিতি এনেকুৱা কিছুমান সামাজিক স্থানত উপলব্ধি কৰক যিবোৰ স্থানত পুৰুষতান্ত্ৰিক শক্তিয়ে এতিয়ালৈকে মহিলাৰ অৱস্থিতি নস্যাৎ কৰি আহিছিল। ইয়াৰ এক উদাহৰণ হ'ল, ষষ্ঠ শ্ৰেণীৰ পাঠ্য-পুথি এখনৰ সমাজ-ৰাজনৈতিক জীৱন নামৰ নতুন বিষয়টোত গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিৰ দিশে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰিবলৈ অঙ্কন কৰা খেতিয়কৰ পাৰ্শ্বচিত্ৰখন এগৰাকী মহিলাৰ। যি নহওক, লিংগ সম্পৰ্কৰ ধাৰণাটো অন্য বিষয় তথা পাঠ্য-পুথিসমূহত কেৱল মহিলাৰ সৈতে পক্ষপাতিত্ব কৰাৰ অভিযোগৰ পৰা বাচিবৰ বাবে নহয়, বৰঞ্চ সঁচা অৰ্থত এক গভীৰতৰ আৰু জ্ঞানতাত্ত্বিক (epistemic) স্তৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়।

১০.৪ শিক্ষা অৰ্ধসমাপ্ত কৰা লোক (Dropouts)

ভাৰতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাটোত দেশৰ সৰ্বমুঠ জনসংখ্যাৰ প্ৰতিটো ভাগকে অন্তৰ্ভুক্ত কৰিবলৈ ইতিবাচক পক্ষপাতিত্ব আৰু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা আদিৰ দৰে কাৰ্যপ্ৰণালীসমূহৰ জৰিয়তে চৰকাৰে কৰা নানা প্ৰচেষ্টাৰ সত্ত্বেও, দেশৰ বৃহৎ সংখ্যক তৰুণ যুৱক-যুৱতী এতিয়াও স্কুলীয়া শিক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত। প্ৰাথমিক স্তৰত যদিওবা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অন্তৰ্ভুক্তিকৰণ বৃদ্ধি পাইছে, এইটো অনুমান কৰা গৈছে যে অন্ততঃ ৩৫ কৌটি আৰু সম্ভৱতঃ ৬০ কৌটি ৬ ৰ পৰা ১৪ বছৰীয়া শিশু স্কুললৈ নাযায়। এই প্ৰসংগত, কঠোৰ লিংগভিত্তিক, আঞ্চলিক আৰু জাতি ভিত্তিক বৈষম্য দেখা যায়। এনে নিম্ন অৱধা�ৰণশীলতাৰ (retention) বাবে স্কুলীয়া শিক্ষাৰ শোচনীয় মানদণ্ডকেই দায়বদ্ধ কৰা হয়। ইয়াৰ উপৰি অন্যান্য কাৰকসমূহ যেনে নিম্ন সমাজ-অৰ্থনৈতিক স্থিতি, অভিভাবকৰ নিম্ন সাক্ষৰতাৰ হাৰ, কিশোৰ অপৰাধ প্ৰবণতা (Juvenile deliquency) উচ্চ হাৰ, মহিলা শিশুৰ ওপৰত অপৰাধপ্ৰৱণতাৰ বৰ্দ্ধিত হাৰ আদিবোৰেও নিম্ন অৱধা�ৰণশীলতাৰ (retention) অৱস্থাটোৰ প্ৰতি অৰিহণা যোগায়। গৱেষণামৰ্মে পোৱা তথ্য অনুসৰি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে প্ৰাথমিকৰ পৰা উচ্চতৰ মাধ্যমলৈ অগ্ৰগতি লাভ কৰাৰ সময়ছোৱাত শিক্ষা আধাতে সমাপ্ত কৰা ল'ৰা-ছোৱালীৰ সংখ্যা ২.৭ গুণ বৃদ্ধি পায়। ইয়াৰ উপৰি, হিন্দুতকৈ মুছলমান ধৰ্মৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শিক্ষা অৰ্ধসমাপ্ত কৰাৰ সম্ভাৱনা ১.৯ গুণ বেছি। যি নহওক, চৰকাৰৰ অহৰহ প্ৰচেষ্টা বৃহৎ বিনিয়োগ আৰু বহুতো উদ্ভাৱনমূলক পৰিকল্পনাৰ পাছতো বহুতো ৰাজ্যৰ শিক্ষা অৰ্ধসমাপ্ত কৰা ছাত্ৰ-

ছাত্রীৰ হাৰ অৱিশ্বাস্যভাৱে উচ্চ। এই প্ৰসংগত কেৱল স্কুলীয়া সা-সুবিধাৰ যোগান আৰু শিক্ষাৰ গুণগত বৈশিষ্ট্যই নহয়, অন্যান্য ঘৰুৱা তথা সামাজিক কাৰকসমূহেও শিক্ষা অৰ্ধসমাপ্তিকৰণত বৃহৎ ভূমিকা পালন কৰে। সেয়েহে, স্কুলীয়া শিক্ষা অৰ্ধসমাপ্ত কৰাৰ কাৰণসমূহ পৰীক্ষা কৰিবলৈ পৰিয়াল তথা অভিভাৱকসকলৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বুজ লোৱাটো অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ। যেতিয়ালৈকে পৰিয়ালসমূহৰ অৰ্থনৈতিক অৱস্থা উল্লেখনীয়ভাৱে উন্নত নহয় আৰু অভিভাৱকসকলৰ সামাজিক দৃষ্টিভংগী সলনি নহয়, তেতিয়ালৈকে স্কুলীয়া শিক্ষাৰ সাৰ্বজনীনকৰণ ভাৰতৰ বাবে এক বৃহৎ প্ৰত্যাহ্বান হৈ ৰ'ব।

১০.৫ শিক্ষাৰ নেতিবাচক সম্ভাৱনীয়তা (Negative capability in education)

শিক্ষাখণ্ডত এনে বহুতো বিষয়বস্তু অথবা দিশ আছে যিবোৰ পৰিমেয় (measurable) কিন্তু কম গুৰুত্বপূৰ্ণ, আনহাতে আন কিছুমান বিষয়বস্তু আছে যিবোৰ অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ কিন্তু অপৰিমেয়। নেতিবাচক সম্ভাৱনীয়তাৰ (Negative capability) আবিধাটোৱে এই দুইটাৰ মাজৰ সম্পৰ্কটো দেখুৱায়। কোনবোৰ বস্তু পৰিমেয় আৰু কোনবোৰ বস্তু অপৰিমেয় সত্ত্বেও অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ এই দুইটা কথাৰ মাজত সম্পৰ্ক স্থাপন কৰাটোৱেই নেতিবাচক সম্ভাৱনীয়তাৰ বৈশিষ্ট্য। উদাহৰণস্বৰূপে, সাক্ষৰতাৰ হাৰ আদিৰ দৰে তথ্যবোৰ পৰিসাংখ্যিক ভাষাত পৰিমেয় (measurable) কিন্তু, সৃজনীশক্তি, শৈক্ষিক ভাৱধাৰা আদিৰ দৰে বিষয়বোৰ অপৰিমেয়। গতিকে, ক'ব পাৰি যে, নেতিবাচক সম্ভাৱনীয়তাৰ ধাৰণাটোৱে শিক্ষাখণ্ডত পৰিসংখ্যাৰ ব্যৱহাৰৰ ইতিহাস দৰ্শায়। শিক্ষাখণ্ডত কি কি বস্তু অথবা বিষয়ৰ জোখ-মাখ লোৱা হয় সেই সম্পৰ্কে যুগুতোৱা কিছু সংখ্যক ঐতিহাসিক টোকাত উল্লেখ আছে যে কিদৰে জোখ-মাখৰ ওপৰত হোৱা যুক্তি তৰ্কসমূহ শিক্ষাৰ গুণাগুণ বৃদ্ধি নীতি প্ৰণয়ন আৰু দায়িত্ব বৃদ্ধিৰ উদ্দেশ্যসমূহৰ সৈতে জড়িত আছে। শিক্ষাখণ্ডত লিংগ সমতাৰ পৰিমাপ লোৱাটো বেছিভাগ প্ৰখ্যাত পৰিমাপ সম্বন্ধীয় খণ্ডৰে (metrics) বৈশিষ্ট্য। নেতিবাচক সম্ভাৱনীয়তাৰ প্ৰসংগত, বস্তুৰ জোখ-মাখক কেন্দ্ৰ কৰি 'কি?' 'কিয়?' আৰু 'কেনেকৈ?' এই তিনিটা প্ৰশ্নই প্ৰাধান্য পায়।

১০.৬ শিক্ষাৰ আদৰ্শসমূহ

আদৰ্শগত শিক্ষা শিক্ষকতাৰ সৈতে জড়িত এনে এক দৃষ্টিভংগী যি আদৰ্শক প্ৰাধান্য দিয়ে। এনে শিক্ষা ব্যৱস্থাই এক শক্তিশালী শিক্ষাৰ পৰিৱেশ গঢ়ি তোলে, য'ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ শৈক্ষিক সাফল্য বৃদ্ধি পায় আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ সামাজিক তথা সম্বন্ধ কেন্দ্ৰীক অৰ্হতাসমূহ চিৰস্থায়ী হোৱাকৈ বিকশিত হয়। আদৰ্শগত শিক্ষাই সামাজিক, নৈতিক, সত্যনিষ্ঠা, চৰিত্ৰ, আধ্যাত্মিকতা আৰু অন্যান্য বহুতো দিশৰ ওপৰত জ্ঞান দিয়ে। শৈক্ষিক নাৰীবাদীসকলে (academic feminists) মহিলাৰ ওপৰত থকা পুৰুষত্বতান্ত্ৰিক ধাৰণাসমূহ প্ৰত্যাখ্যান কৰিবলৈ আৰু মহিলাসকলৰ অভিজ্ঞতা তথা আদৰ্শৰ ভিত্তিত সামাজিক বাস্তৱতাৰ পুনৰ ভাঙ্গনী (reinter-

pret) কৰিবলৈ এক আত্ম-সজাগ সংগ্রামত ব্রতি হৈ আছে। শৈক্ষিক নাৰীবাদীসকলৰ বাবে সজাগতা বৃদ্ধিকৰণ এক ধৰণৰ সংগ্রাম স্বৰূপ য'ত তেওঁলোকে এনে এক সজাগতাৰ উন্মেষ ঘটাব খোজে যিটোৱে সকলো ধৰণৰ দমনমূলক সামাজিক গাঁথনিৰ বিৰুদ্ধে প্রশ্ন কৰিব পাৰে। আদর্শগত শিক্ষাই বহুতো উৎসৰ সৈতে সঙ্গতি ৰাখিব পাৰে আৰু এই উৎসসমূহেই ইয়াৰ সফলতাত গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহণা যোগায়। আদর্শগত শিক্ষাই ব্যক্তিগত অগ্রাধিকাৰ আৰু সংবেদনশীলতা, সাংস্কৃতিক পার্থক্য, পাৰিৱেশিক আৰু সামাজিক প্রসংগৰ ভিন্নত, বাস্তৱবাদী আৰু অলৌকিক এই সকলোবোৰ দিশকে সমানে গুৰুত্ব দিব লাগে। সমাজৰ নৈতিক আৰু মৌলিক ভেটি, সজ কর্ম কৰাৰ জ্ঞান আদি বিষয়বোৰে আদর্শগত শিক্ষাৰ কার্য পৰিধি (dimension) গঠন কৰে। নৈতিক আদর্শসমূহে মানৱ সভ্যতাৰ অতীত, বর্তমান আৰু ভৱিষ্যতৰ বাবে যিবোৰ বস্তু উপকাৰী তথা প্রাসংগিক সেইসমূহ উনুকিয়ায়। এনে আদর্শসমূহে বেয়াৰ পৰা ভালৰ সংজ্ঞা বিচাৰি উলিয়ায়। ইয়াৰ উপৰি, নৈতিক আদর্শসমূহে মানুহৰ মনত নৈতিক ভাৱধাৰাৰ সৃষ্টি কৰি সিদ্ধান্ত গ্রহণ তথা ক্রিয়াকলাপত প্রভাৱ পেলায়। আদর্শসমূহ এনে কিছুমান গুণ যাৰ ওপৰত মানুহৰ বাঞ্ছনীয়তা আৰু কার্যকাৰিতা নির্ভৰ কৰে। আদর্শসমূহ হ'ল নৈতিক অথবা আধ্যাত্মিক মূলনীতিৰে সৃষ্ট কিছুমান কার্যনিধি অথবা নিয়ম। ইয়াৰ উপৰি, আদর্শসমূহ ডি এন এ'ৰ (DNA) লেখীয়া। ডি এন এ ৰ সহায়ত যিদৰে মানুহৰ মাজত থকা নির্ধাৰণ কৰিব পাৰি, ঠিক তেনেদৰে আদর্শৰ সহায়ৰো মানুহৰ মাজত সম্পর্ক স্থাপন হৈ সমাজ গঢ়ি উঠে। আদর্শগত শিক্ষাই মহিলা আৰু ছোৱালীৰ নির্দিষ্ট সমস্যা তথা প্রয়োজনসমূহ পূৰণ কৰাৰ লগতে ল'ৰা আৰু পুৰুষসকলৰ ক্ষেত্রতো সমানে গুৰুত্ব দিব লাগে।

১০.৭ কাৰিকৰী শিক্ষা

কাৰিকৰী শিক্ষা শিক্ষাখণ্ডৰ এনে এটা ভাগ য'ত মানুহক কাৰুশিল্প, বাণিজ্য আৰু কাৰিকৰী আদি বিদ্যাত প্রশিক্ষণ দিয়া হয়। কাৰিকৰী শিক্ষাক মাজে সময়ে বৃত্তিগত শিক্ষা অথবা প্রায়োগিক (technical) শিক্ষা বুলিও কোৱা হয়। ভাৰতৰ সকলোবোৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাতে মহিলা শিক্ষাৰ বিষয়টোৱে অগ্রাধিকাৰ পাই আহিছে আৰু তাৰ লগতে মহিলাসকলক অর্থনৈতিকভাৱে স্বাৱলম্বী কৰিবৰ বাবে আৰু তেওঁলোকক একোগৰাকী সুপ্রতিষ্ঠিত গৃহিনী কৰি তোলাৰ উদ্দেশ্যেৰে প্রায়োগিক তথা কাৰিকৰী শিক্ষাৰ বিষয়টোৱেও গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। যি নহওক, ১৯৮৬ চনৰ ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতিটোৰ ভাৰতত মহিলাৰ স্থিতি বিবর্তনৰ ক্ষেত্রত এক স্মৰণীয় পদক্ষেপ হিচাপে ৰৈ গৈছে।

মহিলাসকলৰ অংশগ্রহণ আৰু সৱলীকৰণ হ'ল তেওঁলোকৰ দুটা মৌলিক অধিকাৰ যাৰ সহায়ত তেওঁলোকে সমাজত নিজৰ প্রভূত্ব বজাই ৰখাৰ লগতে নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত স্ব-নিয়ন্ত্রণৰ সুযোগ পায়। মহিলাসকলে প্রায়ে পক্ষপাতিত্বমূলক ব্যৱহাৰ আৰু লিংগ বৈষম্যৰ সন্মুখীন হয় আৰু তাৰ মাজৰে কোনো কোনোৱে ব্যক্তিগত পটভূমি তথা জাতি আদিৰ দৰে কাৰকৰ ভিত্তিত অধিক পক্ষপাতিত্বমূলক আচৰণ আৰু বহিষ্কাৰৰ বলি হয়। সেয়েহে, বিভিন্ন কাৰিকৰী

শিক্ষাৰ লগতে বিভিন্ন ব্যৱস্থা যেনে প্ৰধানমন্ত্ৰী কৌশল বিকাশ যোজনা, ৰাষ্ট্ৰীয় অৰ্হতা বিকাশ নিগম (National Skills Development Corporation), ৰাষ্ট্ৰীয় অৰ্হতা বিকাশ অভিযান (National Skills Development Mission), শ্ৰম আৰু কৰ্ম-সংস্থাপন মন্ত্ৰালয় (Ministry of Labor and Employment) আদিৰ জৰিয়তে মহিলাসকলৰ মাজত অৰ্হতা বিকাশৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা হয়। শ্ৰম আৰু কৰ্ম সংস্থাপন মন্ত্ৰালয়ে অৰ্হতা বিকাশ আৰু কৰ্ম-সংস্থাপনৰ ক্ষেত্ৰত বহুত পৰিকল্পনা হাতত লৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে, মন্ত্ৰালয়টোৰ দ্বাৰা পৰিচালিত উন্নত প্ৰশিক্ষণ প্ৰতিষ্ঠান (Advanced Training Institutes) আৰু আঞ্চলিক কাৰিকৰী প্ৰশিক্ষণ প্ৰতিষ্ঠানসমূহে ছোৱালীসকলৰ বাবে কাৰিকৰী প্ৰশিক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰি আহিছে। কৃষি পাম ভিত্তিক আৰু কৃষি পামৰ বাহিৰৰ যিবোৰ উৎপাদনশীলতাই অঞ্চল জুৰি গ্ৰাম্য আয় উন্নত কৰে। তেনে উৎপাদনশীলতাৰ বৃদ্ধিৰ বাবে হাতত লোৱা যিকোনো কাৰ্য পৰিকল্পনাৰ বাবে কাৰিকৰী শিক্ষা আৰু প্ৰশিক্ষণ অত্যাৱশ্যকীয় কাৰ্যপ্ৰণালী স্বৰূপ। আনহাতে, অৰ্হতা হ'ল চাকৰি আৰু কৰ্মবলৰ মাজৰ সম্পৰ্ক স্বৰূপ। যিহেতু মহিলাসকলে সাধাৰণতে ঘৰুৱা কাৰু-কাৰ্য আৰু পৰিয়ালৰ দায়িত্বসমূহ পালন কৰাৰ লগতে এগৰাকী পৰিয়াল-কৰ্মী, খাদ্য-বস্তু যোগান ধৰোঁতা (subsistence formers), গৃহস্থিত ক্ষুদ্ৰ উদ্যমী (micro entrepreneur) অথবা নিম্ন মজুৰীপ্ৰাপ্ত বতৰীয়া শ্ৰমিক আদিৰ ভূমিকা পালন কৰিব লাগে, সেয়েহে প্ৰায়ে তেওঁলোকৰ প্ৰশিক্ষণৰ প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ পুৰুষতকৈ পৃথক হয়।

১০.৮ মহিলাৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত দেখা দিয়া শেহতীয়া প্ৰৱণতাসমূহ (trends)

মানৱ তথা সামাজিক উন্নয়নৰ অন্য পৰিধিসমূহৰ সৈতে মহিলা শিক্ষাৰ ধাৰণাটোৰ শক্তিশালী পাৰস্পৰিক সম্বন্ধ আছে। শেহতীয়া বৰ্ষবোৰত, ভাৰতে ছোৱালী আৰু ল'ৰা উভয়ৰে শিক্ষাৰ প্ৰতিটো স্তৰতে লক্ষণীয় উন্নতি লাভ কৰিছে। স্বাক্ষৰতাৰ হাৰ উন্নত হোৱাৰ লগতে, ভাৰতে প্ৰাথমিক আৰু মাধ্যমিক উভয় স্তৰতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ অন্তৰ্ভুক্তিকৰণৰ ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য উত্থান দেখিছে।

ভাৰতৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটো পৃথিৱীৰ ভিতৰতে অন্যতম পুৰণি আৰু বৃহত্তম। এই ব্যৱস্থাটোত মহিলাৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰতো যথেষ্ট উন্নতি সাধন কৰা হৈছে। চৰকাৰী সমীক্ষা অনুসৰি, উচ্চতৰ শিক্ষাৰ বাবে বৃহৎ সংখ্যক ছাত্ৰীৰ অন্তৰ্ভুক্তি হোৱাৰ এক শেহতীয়া প্ৰৱণতা দেখা গৈছে। স্নাতক পৰ্যায়ত ইয়াৰ হাৰ ৭৯.৪৪ শতাংশ, স্নাতকোত্তৰ পৰ্যায়ত ১১.৩৯ শতাংশ আৰু গৱেষণা পৰ্যায়ত ০.৭২ শতাংশ। মহিলাৰ অন্তৰ্ভুক্তিকৰণৰ আৰ্হিটোও সলনি হৈ আছে। বৰ্তমান মহিলাসকলে যিকোনো অনা-কাৰিকৰী (non-technical) অথবা অবৃত্তিমূলক (non profession) ক্ষেত্ৰতকৈ কলা, বিজ্ঞান, বাণিজ্য অথবা শিক্ষা আদি বিভাগত স্নাতক ডিগ্ৰী ল'বলৈ অন্তৰ্ভুক্ত হোৱাৰ প্ৰৱণতা বেছি দেখা যায়। আনহাতে, আভিযান্ত্ৰিক, ব্যৱস্থাপনা আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যা আদি যিবোৰ বিভাগত মহিলাৰ উপস্থিতি সাধাৰণতে কম, সেইবোৰতো বৰ্দ্ধিত হাৰত অন্তৰ্ভুক্তিকৰণৰ প্ৰৱণতা দেখা গৈছে।

১০.৯ শিক্ষাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত সমিতি আৰু আয়োগসমূহ

১৯৪৮ চনত ৰাধাকৃষ্ণন আয়োগ নামে খ্যাত বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষা আয়োগখনৰ স্থাপনৰ জৰিয়তে স্বাধীন ভাৰতে শিক্ষাৰ লক্ষ্য তথা উদ্দেশ্যসমূহ সুদৃঢ় কৰণৰ ক্ষেত্ৰত এক বৃহৎ কৃতকাৰ্যতা লাভ কৰে। পৰৱৰ্তী বৰ্ষবোৰত, শিক্ষাভিত্তিক পুৰ্ণগঠন আৰু উচ্চ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ পৰিৱৰ্তনৰ বাবে চৰকাৰে বহুতো আয়োগ তথা সমিতি গঠন কৰি দিয়ে। তাৰ ভিতৰত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ সমূহৰ নাম তলত উল্লেখ কৰা হ'ল —

- শিক্ষা আয়োগৰ ৰিপোৰ্ট, ১৯৬৪-৬৬ চন
- ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি, ১৯৬৮ চন
- শিক্ষা পৰিকল্পনা নীতি (Draft Policy on Education), ১৯৭৮ চন
- শিক্ষকৰ ৰাষ্ট্ৰীয় আয়োগ — দ্বিতীয়, ১৯৮৩ চন
- শিক্ষাৰ প্ৰত্যাহ্বান ঃ এক নীতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত, ১৯৮৫ চন (Challenge on Education: A Policy Perspective)
- ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি, ১৯৮৬ চন
- ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি; এক কাৰ্য পৰিকল্পনা, ১৯৮৬ চন
- এখন সচেতন আৰু মানৱীয় সমাজলৈ বুলিঃ শিক্ষাৰ ওপৰত এখনি যথানুপাত পত্ৰ, ১৯৬০ চন (Towards an Enlightened and Human Society: A Perspective Paper on Education, 1960)
- ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি এক কাৰ্য পৰিকল্পনা, ১৯৯২ চন।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

৯.৯.১ খালী ঠাই পূৰ কৰক।

প্ৰশ্ন ১ ঃ ৰাধাকৃষ্ণন আয়োগখন.....চনত স্থাপন কৰা হৈছিল।

প্ৰশ্ন ২ ঃ ৰাধাকৃষ্ণন আয়োগখনে স্বাধীন ভাৰতৰ.....ৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য পূৰণত অগ্ৰণী ভূমিকা লৈছিল।

১০.১০ প্ৰাপ্তবয়স্কৰ স্বাক্ষৰতা আৰু মহিলাৰ উন্নয়নৰ বাবে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা

অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা খণ্ডটো (Non-Formal Education Division) (এন এফ ই ডি) হ'ল এটা চৰকাৰী ব্যৱস্থাপনা যাৰ দ্বাৰা চৰকাৰে সাধাৰণ প্ৰাপ্তবয়স্ক ক্ৰিয়াত্মক সাক্ষৰতা নিৰ্ধাৰণ কাৰ্যসূচী ১৯৯১ চনত আৰম্ভ কৰা, ৰাষ্ট্ৰীয় ক্ৰিয়াত্মক স্বাক্ষৰতা পৰিকল্পনাৰ (National Functional Literacy Programme) অধীনত, গ্ৰাম্য আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়নৰ পথ সুচল কৰিবলৈ দেশৰ নিৰক্ষৰতা হ্ৰাস কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে বহুতো কাৰ্য-কলাপ হাতত লোৱা হয়। প্ৰাপ্তবয়স্ক শিক্ষাৰ ব্যৱস্থাটোৱে সেইসকল প্ৰাপ্তবয়স্কলৈ শিক্ষাভিত্তিক বিকল্পৰ যোগান ধৰে যিসকলে শিক্ষাগ্ৰহণৰ সুযোগ নাপালে আৰু বৰ্তমান তেওঁলোকে আনুষ্ঠানিক শিক্ষা গ্ৰহণৰ বয়স পাৰ কৰিছে, অথচ এতিয়াও সাধাৰণ শিক্ষা, অৰ্হতা বিকাশ অথবা কাৰিকৰী শিক্ষা অথবা সমকক্ষৰ কোনো ধৰণৰ শিক্ষা গ্ৰহণৰ বাবে আগ্ৰহী।

যদিও অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা নিম্ন বয়স্ক আৰু প্ৰাপ্তবয়স্ক উভয় শ্ৰেণীকে প্ৰদান কৰিব পাৰি, তথাপি ভাৰতত স্বাধীনোত্তৰ কালৰ পৰা, এনে ধৰণৰ শিক্ষা কেৱল প্ৰাপ্তবয়স্কৰ শিক্ষাৰ সৈতে জড়িত হৈ আহিছে। প্ৰাপ্তবয়স্ক শিক্ষাৰ ধাৰণাটোৰ ব্যাখ্যা বিভিন্ন ধৰণে দিয়া যায়। কোনো কোনো প্ৰসংগত ইয়াক নাগৰিক প্ৰশিক্ষণ ব্যৱস্থা হিচাপে গণ্য কৰা হয় আৰু অন্য প্ৰসংগত আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ বিকল্প বুলি ধৰা হয়। আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ বিকল্প হিচাপে ইয়াৰ তিনিটা উদ্দেশ্য নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে। সেই তিনিটা হ'ল ঃ

(ক) অৰ্ধবিকশিত সামাজিক পটভূমিৰ পৰা অহা ১৫ ৰ পৰা ২৫বছৰীয়া যুৱ বয়স্কৰ (young adult) গোটটোৰ ওপৰত মনোনিৱেশ কৰা।

(খ) সাধাৰণভাৱে উপলব্ধ সমলৰ সৰ্বোচ্চ ব্যৱহাৰৰ বাবে আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা সংলগ্ন কৰা।

(গ) ক্ৰিয়াত্মক অৰ্হতাসমূহ উন্নয়নৰ আৱশ্যকতা (imperative) হিচাপে প্ৰতিপন্ন কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া।

ক্ৰিয়াত্মক স্বাক্ষৰতাৰ উপৰি বৃত্তিগত প্ৰশিক্ষণৰ ক্ষেত্ৰত আৰু অধিক উদ্দীপনা (impectus) অনাৰ প্ৰয়োজন বোধ কৰি, চৰকাৰে ১৯৮৮ চনত গঠিত ৰাষ্ট্ৰীয় সাক্ষৰতা অভিযানৰ অধীনত প্ৰাপ্তবয়স্ক শিক্ষা পৰিকল্পনাক উদগণি যোগায় যাৰ ফলশ্ৰুতিত উন্নয়নমূলক সাক্ষৰতাৰ ধাৰণাটোৰ অৱকাশ ঘটে। পৰৱৰ্তী সময়ত, জ্ঞান, অৰ্হতা আৰু প্ৰতিভা (aptitude), আদিৰ স্তৰ অনুযায়ী গুণগত অৰ্হতা নিৰূপণ কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে ২০১৩ চনত ৰাষ্ট্ৰীয় অৰ্হতা সিদ্ধি অধিকৰণ (National Skill Qualification Framework) নামেৰে এক গুণগত বৈশিষ্ট্য আশ্বাস অধিকৰণ (quality assurance framework) ব্যৱস্থাৰ সূচনা কৰা হয়। এই অধিকৰণটোৱে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয় শিক্ষাগত ফলাফলৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। এই শিক্ষাগত ফলাফলসমূহ আনুষ্ঠানিক অথবা অনানুষ্ঠানিক উভয় পদ্ধতিৰে আহৰণ কৰা হ'ব পাৰে। চৰকাৰে হাতত লোৱা অন্য এক কাৰ্য পৰিকল্পনাৰ উদাহৰণ হ'ল জন শিক্ষণ সংস্থান (Jana Srikshan

Sansthan) (JSS)। ই ভাৰত চৰকাৰৰ মানৱ সম্পদ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ প্রাপ্তবয়স্ক শিক্ষা সঞ্চালকালয়ৰ অধীনস্থ অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা খণ্ডৰ দ্বাৰা পৰিচালিত এখনি বহুযোজী আঁচনি। পূর্বতে আঁচনিখনৰ নাম আছিল শ্রমিক বিদ্যাপীঠ। ২০০০ চনত ইয়াৰ নামটো সলনি কৰি জন শিক্ষণ সংস্থান ৰখা হয়। ২০১৩ চনৰ তথ্য অনুসৰি দেশৰ ২৮ খন ৰাজ্য আৰু কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলত ২৭১ টা অনজ্ঞাপ্রাপ্ত জন শিক্ষণ সংস্থান (জে এছ এ) আছে, যাৰ ভিতৰত ২৫২ টা হে সক্রিয়ভাৱে পৰিচালিত হৈ আছে। এই আঁচনিখনৰ তিনিটা প্রধান উদ্দেশ্য হ'ল, লক্ষ্য-গোটসমূহক কর্ম-সংস্থাপন ভিত্তিক অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা প্রদান কৰা, সাক্ষৰতা আৰু কাৰিকৰী অর্হতা শিক্ষাৰ বহুযোজন ঘটাই শিক্ষা প্রদান কৰা আৰু আঁচনিখনৰ সৈতে সামঞ্জস্য থকা অন্য সংগঠনসমূহলৈ সেৱা সুচল কৰা।

১০.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতত মহিলাৰ শিক্ষা উন্নিতকৰণৰ বাবে চৰকাৰে বহুতো সংস্কাৰ তথা কার্য পৰিকল্পনা হাতত লৈছে।
- যি নহওক, মহিলাসকলৰ পৰিস্থিতি উন্নিতকৰণৰ বাবে সামাজিক দৃষ্টিভংগী তথা ভাৱধাৰা সলনি হ'ব লাগিব।
- ভাৰতত মহিলা শিক্ষাৰ ধাৰণাটো শিক্ষাৰ উপলব্ধতা অথবা অর্থনৈতিক স্থিতিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল নহয়, বৰঞ্চ ই জনসাধাৰণৰ চিন্তা, ভাৱধাৰা আৰু সহাৰিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।
- ভাৰতত এতিয়াও এনে বহুত সম্ভ্রান্ত পৰিয়াল আছে য'ত মহিলাসকল চাৰিবেৰৰ মাজত আৱদ্ধ থাকিব লগীয়া হয়।
- সেয়া এইকাৰণে নহয় যে তেওঁলোকৰ সামর্থ্য নাই, বৰঞ্চ এই কাৰণে যে আমি তেওঁলোকৰ পৰা সমাজত নিজৰ স্থান সুকীয়া কৰাৰ সুযোগকণ কাঢ়ি লওঁ।
- সেয়েহে, মহিলাসকলৰ চাকৰি কৰি ধন উপার্জন কৰাৰ আৰু সমাজত নিজৰ উপস্থিতি ব্যক্ত কৰাৰ যি অধিকাৰ সেয়া অক্ষুণ্ণ ৰাখিবলৈ এক সর্বাঙ্গীন শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ সূচনা কৰাটো নিতান্তই প্রয়োজনীয়।
- ভাৰতত মহিলা শিক্ষাৰ বিকাশৰ বাবে আমি সকলোৱে পুৰুষতান্ত্রিক চিন্তাধাৰাবোৰ ত্যাগ কৰি মহিলাসকলকো সমানে আগবাঢ়ি যোৱাৰ সুযোগ দিবলৈ দৃঢ়প্রতিজ্ঞ হ'ব লাগে।

১০.১২ অধিক জানিবলৈ

1) Sharmila, N & Dhas, Albert Christopher, 2010. "*Development of Women Education in India*," MPRA Paper 20680, University Library of Munich, Germany, retrieved 10.2.2018

১০.১৩ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৪৮ চন।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ উচ্চ শিক্ষাৰ।

১০.১৪ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চমু টোকা লিখক (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক) —

(১) ৰাষ্ট্ৰীয় পাঠ্যসূচী অধিকৰণ (National Curriculum Framework) মানে কি?

(খ) দীঘল প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক) —

(১) অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

(২) শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা আদৰ্শসমূহ আলোচনা কৰক।

(৩) পাঠ্যসূচী বিষয়বস্তু মানে কি? ব্যাখ্যা কৰক।

****